

ВІЙНА ЯК МОДУС СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

МОНОГРАФІЯ

Теоретико-методологічні засади
дослідження феномену війни

Трансформація війни:
від минулого до майбутнього

Війна та суспільство:
різноманітні прояви
у різних сферах буття

Економіка в умовах війни:
виклики та відповіді

Культура, мистецтво,
релігія на війні та про війну

Антропологічний
вимір війни

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

**ВІЙНА ЯК МОДУС
СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ
В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ
НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ**

Монографія

Харків
«Право»
2026

Авторський колектив:

Л. М. Алексеєнко, доктор економічних наук, професор; *Л. В. Артемова*, кандидат філологічних наук, доцент; *І. М. Беженар*, кандидат економічних наук, старший дослідник; *Ю. Г. Борейко*, доктор філософських наук, професор; *А. О. Бояр*, доктор економічних наук, професор; *М. О. Горбатюк*; *Ж. В. Завальна*, доктор юридичних наук, професор; *К. Ф. Калинич*, доктор філософії (PhD); *О. В. Квасниця*, кандидат економічних наук, доцент; *О. Р. Квасовський*, кандидат економічних наук, доцент; *Л. В. Клименко*, кандидат філологічних наук, доцент; *О. М. Кізь*, доктор філософських наук, професор; *М. Р. Новіцький*; *І. В. Ситдикова*, кандидат філологічних наук, доцент; *М. В. Старинський*, доктор юридичних наук, професор; *Г. В. Татаренко*, кандидат юридичних наук, професор; *М. П. Требін*, доктор філософських наук, професор; *О. І. Тулай*, доктор економічних наук, професор; *О. Ю. Чурсінова*, кандидат філософських наук, доцент

Рецензенти:

Г. М. Куц, докторка політичних наук, професорка (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);

В. І. Палагута, доктор філософських наук, професор (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»);

І. В. Процюк, доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

*Рекомендовано до видання вченою радою
ГО «Аналітичний центр сучасної гуманітаристики»
(протокол № 2 від 12 березня 2026 р.)*

Війна як модус соціального буття в міждисциплінарному науковому B53 дискурсі : монографія / [Л. М. Алексеєнко, Ю. Г. Борейко, А. О. Бояр та ін.] ; Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. – Харків : Право, 2026. – 338 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178759926>.

ISBN 978-617-8759-92-6

Колективну монографію присвячено дослідженню теоретичних, методологічних і практичних засад феномену війни, її сутності, ознак і закономірностей. Розглянуто трансформацію модусу війни з часів давнини до сьогодення, визначено тенденції сучасної війни та війн майбутнього. Особливу увагу приділено правовому осмисленню явища війни, інформаційної складової сучасної війни, різноманіттю проявів війни в різних сферах буття сучасного суспільства, економіці війни. Важливою проблемою дослідження війни як модусу соціального буття є людина на війні, її поведінка під час бойових дій та особливості повернення до мирного життя, подолання посттравматичного синдрому.

УДК 14+32+33+34+35+63+82

© Алексеєнко Л. М., Борейко Ю. Г.,
Бояр А. О. та ін., 2026

© ГО «Аналітичний центр сучасної
гуманітаристики», 2026

Зміст

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади дослідження феномену війни

1.1. Війна як модус соціального буття: в пошуках теорії справедливої війни (<i>Кузь О. М., Требін М. П.</i>).....	5
Список використаних джерел	38
1.2. Феномен гібридної війни у ХХІ столітті (<i>Кузь О. М., Требін М. П.</i>).....	43
Список використаних джерел	82
1.3. Трансформація війни та її вплив на перспективи розвитку держави і суспільства України (<i>Старинський М. В., Завальна Ж. В.</i>).....	89
Список використаних джерел	108

Розділ 2

Війна та суспільство: різноманіття проявів у різних сферах буття

2.1. Проблеми правового регулювання виконання функцій медицини катастроф в Україні в умовах війни (<i>Татаренко Г. В.</i>).....	111
Список використаних джерел	145
2.2. Вища освіта воєнного часу: виклики та практики викладання іноземних мов (<i>Артемova Л. В., Клименко Л. В., Ситдикова І. В.</i>)	151
Список використаних джерел	174
2.3. Організація процесу вищої освіти в Україні в умовах війни: кейс для бакалаврської програми «Міжнародний бізнес» у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (<i>Бояр А. О.</i>).....	176
Список використаних джерел	200

Розділ 3

Економіка в умовах війни: виклики та відповіді

3.1. Фінансово-інформаційні виміри євроінтеграційного поступу України: міждисциплінарний дискурс в умовах війни та поглиблення міжнародної комунікації (<i>Тулай О. І., Алексеєнко Л. М., Квасовський О. Р.</i>)	203
Список використаних джерел	217

65. Winkel L. C. Einige Bemerkungen über ius natural und ius gentium. *Ars boni et aequi: Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag* / Hrsg. Von M. J. Schermaier, Z. Végh. Stuttgart: Franz Steiner, 1993, S. 443–449.
66. Wynn P. Augustine on war and military service. Minneapolis: Fortress Press, 2013. x, 363 p.

1.2. Феномен гібридної війни у XXI столітті

Кузь Олег Миколайович

доктор філософських наук, професор

завідувач кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Требін Михайло Петрович

доктор філософських наук, професор

професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Війна має, з одного боку, постійну природу, а з другого – характер і форми, що змінюються залежно від епохи, культури, політичного контексту. Свого часу німецький військовий теоретик та історик, генерал-майор пруської армії Карл фон Клаузевіц (1780–1831) у передмові до найвідомішої своєї книги «Про війну» писав: «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими засобами»¹ й акцентував увагу саме на насильницьких засобах. «Війна, – зазначав К. Клаузевіц, – це акт насильства, що має метою змусити супротивника виконати нашу волю»². У заголовку одного з параграфів своєї праці він наводить інше визначення війни: «Війна є актом людських стосунків». І далі: «Війна... належить... до галузі громадського життя. Війна є зіткненням значних інтересів, що розв'язується кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних

¹ Клаузевиц К. О войне : в 2 т. Москва: ООО «Изд-во АСТ» ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. Т. 1. С. 11.

² Там само. С. 23.

конфліктів»¹. Водночас К. Клаузевіц не вважав кровопролиття й застосування збройної сили обов'язковими ознаками війни і справедливо зазначав, що «війна є зброєю політики; вона неминуче повинна відбивати характер останньої»². К. Клаузевіц допускав, що «доведеться, хоч-не-хоч, дійти до визнання таких воєн, які полягають *тільки в погрозі супротивнику*»³, і що ведення їх припускає використання тільки політичних та інших невоєнних засобів. У цьому він виявився солідарним з відомим китайським полководцем і військовим теоретиком Сунь-Цзи, який ще в VI–V ст. до н. е. зазначав: «Найкраща війна – розбити задуми супротивника; на наступному місці – розбити його союзи; на наступному місці – розбити його війська»⁴. Хоча, безумовно, слід пам'ятати слова відомого радянського воєначальника М. Тухачевського, з часом розстріляного в підвалі Лефортовської в'язниці Москви, який у 1926 р. в «Питаннях сучасної стратегії» писав, що «відповісти на запитання – який характер буде мати уся майбутня війна – неможливо, бо мірою свого розвитку війна змінює свої форми, свій характер і передбачити їх заздалегідь неможливо»⁵. Тобто феномен війни постійно трансформується разом зі змінами, що відбуваються у світі⁶. І це треба завжди враховувати під час розробки стратегії національної безпеки.

Останніми роками в центрі уваги науковців опинилася форма збройного конфлікту, що починається з «мирних» антиурядових акцій і завершується жорстокою громадянською війною та зовнішньою інтервенцією. Така війна виходить за рамки традиційних уявлень про неї, набуваючи комбінованого характеру, перетворюючись на заплутаний клубок політичних інтриг, запеклої боротьби за ресурси й фі-

¹ Клаузевиц К. О войне. Т. 2. С. 163.

² Там само. С. 438.

³ Там само. С. 429.

⁴ Сунь-Цзы. У-Цзы. Трактаты о военном искусстве / пер. с кит., предисл. и коммент. Н. И. Конрада. Москва: ООО «Изд-во АСТ» ; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2002. С. 40.

⁵ Тухачевский М. Н. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Воениздат, 1964. Т. 1. С. 252.

⁶ Див.: Van Creveld M. The transformation of war. Toronto; New York: Free Press: 1991. x, 254 p.

нансові потоки, непримиренних цивілізаційних зіткнень. Тут застосовуються всі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій – як силових, так і несилових. Жертвами конфлікту нового типу стають мирні жителі, насамперед, найбільш беззахисні категорії населення – люди похилого віку, жінки та діти.

В умовах цієї війни стає неможливим відрізнити правих від винних, ворогів від союзників, простих мирних громадян від бойовиків і терористів-смертників. Прихована чи відкрита зовнішня військова інтервенція, проведена бандами бойовиків сусідніх країн за підтримки високотехнологічних засобів розвідки й ураження з боку деяких розвинутих держав світу, надає такому збройному конфліктові ще більш запутаного та неоднозначного характеру. Змістом бойових дій у війні цього типу стає не фізичне знищення збройних сил противника, а деморалізація та нав'язування своєї волі населенню держави.

На полі бою в сучасному збройному конфлікті поряд з регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб – іррегулярні формування повстанців і бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові компанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій. На Заході новий тип війни отримав назву «гібридної війни». Концептуальне обґрунтування цієї війни протягом XXI ст. створили насамперед американські військові теоретики: Р. Вілкі, Р. Глен, Дж. Гордон, Ф. Гоффман, Д. Джонсон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, В. Намет, М. Оренштейн, Б. Раджаї, Е. Сімпсон, Н. Фрейер; австрійські військові Д. Мур та Й. Шрефль; англійські дослідники: Дж. Пірс та О. Фрідман; індійські військові: Ш. Басу та В. Дешпанде; німецькі експерти з питань політики безпеки: Б. Гігеріх та Р. Тіле, норвезькі фахівці: Г. Карлсен та А. Лотт; нідерландський учений Ф. ван Каппен; пакистанські дослідники проблем безпеки: Н. Сулейман та З. У. Х. Шамсі; південноафриканський науковець С. Кейсі-Маслен; польський військовий дослідник Б. Пацек; сербські вчені: М. Митрович та Н. Ніколіч; угорський дослідник з питань політики безпеки А. Рач; чеські

вчені: Я. Курфюрст і Я. Падурек та ін.¹ Досліджували феномен гібридної війни також і українські дослідники: О. Акульшин, О. Базалук, В. Горбатенко, В. Горбулін, В. Гуржи, Р. Додонов, О. Їжак, М. Колінько, В. Кротюк, О. Курбан, Є. Магда, В. Мандрагеля, Б. Парахонський, І. Рущенко, М. Степико, М. Требін, Р. Халіков, Г. Яворська та ін.²

¹ Див.: Basu S. Changing character of hybrid war: the threat to India. New Delhi: Pentagon Press LLP, 2020. xx, 183 p.; Casey-Maslen S. Hybrid warfare under international law. Oxford; New York: Hart Publishing, 2024. xx, 211 p.; Fridman O. Russian 'hybrid warfare': resurgence and politicisation. Oxford; New York, NY: Oxford University Press, 2018. xi, 237 p.; Hybrid and cyber war as consequences of the asymmetry: a comprehensive approach answering hybrid actors and activities in cyberspace: political social and military responses / Josef Schröfl, Bahram M. Rajaei, Dieter Muhr (eds.). Frankfurt am Main; New York: Peter Lang, 2011. 315 p.; Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.; Hybrid warfare in Ukraine: outcomes and recommendations for Europe and the world / Scientific editor, Bogusław Pacek. Brussels: Defence Education Enhancement Programme, 2017. 206 p.; Hybrid warfare: future and technologies / Ralph Thiele, editor. Wiesbaden: Springer VS, 2021. xxv, 230 p.; Hybrid warfare: the changing character of conflict / editor, Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018. xvi, 200 p.; Johnson D. E. Military capabilities for hybrid war: insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza. Santa Monica, CA: RAND, 2010. ix, 8 p.; Maritime security law in hybrid warfare / edited by Alexander Lott. Boston, Massachusetts: Brill, 2024. xxv, 396 p.; Mitrović M., Nikolić N. Hibridni rat: doprinos definisanju koncepta, sadržaja i modela delovanja. Beograd: Medija centar «Odbrana», 2022. 398 p.; Orenstein M. A. The lands in between: Russia vs. the West and the new politics of hybrid war. New York, NY: Oxford University Press, 2024. xiv, 258 p.; Rácz A. Russia's hybrid war in Ukraine: breaking the enemy's ability to resist. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti, 2015. 99 p.; Radin A. Hybrid Warfare in the Baltics: threats and potential responses. Santa Monica, Calif.: RAND, 2017. ix, 47 p.; Shamsi Z. U. H. Understanding Sun Tzu and The Art of Hybrid War. Lausanne; New York: Peter Lang, 2023. xii, 99 p.; Sulaiman M. N. Fighting hybrid: the coming of hybrid warfare & the threats to Pakistan. Karachi: Paramount Books (Pvt.) Ltd., 2023. xxiii, 112 p.; Za zrcadlem : hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů / Jaroslav Kurfürst, Jan Paďourek (eds.). Praha: Academia, 2021. 387 p. та ін.

² Див.: Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / Під заг. ред. проф. Р. Дононова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.; Гібридна війна: технології сутестії та контрсутестії: монографія / [О. В. Акульшин та ін.] ; Нац. акад. СБУ, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 235 с.; Горбатенко В. Російська модель «безмежної» гібридної війни: основні характеристики. *Політичне життя*. 2024. №2. С. 131–137; Курбан О. В. Сучасна гібридна війна та її інформаційна складова. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. №4. С. 82–89; Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Ві-

Хоча деякі зарубіжні вчені (Дж. Вайт, А. Діп, К. Лоу, П. Мансур, В. Мюррей, Н. Ямагучі та ін.)¹ вважають, що нічого нового ця концепція для теорії військового мистецтва не дає, оскільки ті або інші гібридні загрози та форми воєнних дій уже існували у військовій практиці минулого. Так, автори монографії «Гібридна війна: боротьба зі складними супротивниками від античного світу до сьогодення» вважають, що гібридна війна завжди була частиною історичного ландшафту, наводячи низку прикладів, коли великим державам з їхньою перевагою у військовій могутності було протиставлено грамотне поєднання регулярної армії та нетрадиційних сил, що нерідко зводило нанівець їх переваги. Найбільш віддалений приклад, проаналізований авторами, представлений римсько-германськими війнами I ст. до н. е. (хоча не можна не відзначити, що велика частина прикладів у цій книзі належить все-таки до пізнішого часу, а саме до військових конфліктів XIX ст.). На сторінках журналу *Small Wars Journal* А. Діп наводить історичні приклади використання елементів гібридної війни, серед яких – спільні дії армії Дж. Вашингтона та потужних сил ополчення в ході американської революції; участь іспанських партизанів у боротьбі британських регулярних військ за визволення великих іспанських міст від наполеонівської армії; використання Великою Британією іррегулярних сил, що склалися з арабів, під час військових операцій у Палестині².

ват, 2015. 302, [1] с.; Мандрагеля В. А. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 153–155; Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків : Павленко О. Г., 2015. 266 с.; Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.; Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 163–170; Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3 (50). С. 113–127 та ін.

¹ Див.: Hybrid warfare: fighting complex opponents from the ancient world to the present / Edited by Williamson Murray and Peter R. Mansoor. New York: Cambridge University Press, 2012. xi, 321 p.; Whyte J. The hybrid war scandal. *Security Dialogue*. 2026. Special Issue. Making security public: Scandals, controversies, struggles. DOI: <https://doi.org/10.1093/secdia/xhaf017>

² Див.: Deep A. Hybrid War: Old Concept, New Techniques. *Small Wars Journal*. 2015. URL: <https://ru.scribd.com/document/401819033/Small-Wars-Journal-Hybrid-War-Old-Concept-New-Techniques-2015-03-02>

Концепція гібридної війни була вперше озвучена генералом Джеймсом Н. Меттісом у вересні 2005 р. на конференції з оборони, що проводилася Інститутом ВМС США і Асоціацією Корпусу морської піхоти. Потім ця концепція була опублікована спільно з Ф. Гоффманом у статті «Майбутня війна: зліт гібридних воєн»¹ в листопаді 2005 р. Тому можна вважати провідного наукового співробітника Інституту національних стратегічних досліджень Національного університету оборони (США) Френка Г. Гоффмана одним з фундаторів концепції гібридної війни, що викладена в низці книг і статей². Гоффман вважає, що в майбутньому ми зіткнемося не з низкою противників, кожен з яких обирає який-небудь один, нетрадиційний або інший спосіб протистояння, а з противниками, які одночасно поєднують усі способи протистояння, які проявляються у вигляді мультимодальних (змішаних) або гібридних воєн. Гібридна війна – це поєднання смертоносності міждержавного конфлікту з фанатичністю постійно тліючої партизанської війни³. Поняття «гібридна війна» стосується як їх організації, так і застосовуваних у них засобах. Організаційно вони можуть мати ієрархічну політичну структуру в поєднанні з децентралізованими елементами або мережевими тактичними підрозділами. Засоби протистояння, які вони обирають, також будуть гібридними за формою і застосуванням. У подібного роду конфліктах, пише Гоффман, майбутні противники (держави, угруповання, що спонсоруються або державою, або за рахунок самофінансування) матимуть доступ до сучасних військових потенціалів, у тому числі до шифрувальних командних систем, переносних ракетних установок та іншого сучас-

¹ Див.: Mattis J. N., Hoffman F. G. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *US Naval Institute Proceedings Magazine*. 2005. November. Vol. 132/11/1,233. P. 18–19.

² Див.: Hoffman F. G. Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs. *Orbis*. 2006. Summer. Vol. 50, Issue 3. P. 395–411; Hoffman F. G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *Strategic Forum*. 2009. April. No. 240. P. 1–8; Hoffman F. G. Hybrid vs. compound war. *Armed Forces Journal*. 2009. October 1. URL: <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>; Hoffman F. G. Further Thoughts on Hybrid Threats. *Small Wars Journal*. 03.03.2009. URL: <https://smallwarsjournal.com/2009/03/03/further-thoughts-on-hybrid-threats/>; Hoffman F. G. The Real «Forever War». *Orbis*. 2014. Vol. 58, Issue 2. P. 297–301.

³ Див.: Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. 1st Quarter. No. 52. P. 38.

ного летального озброєння, а також надавати підтримку повстанським рухам, які використовують засідки, застосовують саморобні вибухові пристрої, насильство і вбивства. Це можуть бути держави, які застосовують поєднання високотехнологічного обладнання, такого як протисупутникова зброя, з тероризмом і кібервійнами, спрямованими проти фінансових організацій. У конфліктах братимуть участь гібридні організації, такі як Хезболла і ХАМАС, що використовують цілий набір різноманітних можливостей. Крім того, держави можуть надати своїм регулярним збройним силам статус нерегулярних воєнізованих формувань і застосувати нову тактику, як це зробили фідаїни в Іраку в 2003 році.

У таких конфліктах, пише Гоффман, нам будуть протистояти великі держави, що здатні застосовувати приховані та непрямі засоби нападу. Ця форма протистояння буде характеризуватися підступністю і жорстокістю, постійною імпровізацією і масштабною організаційною перебудовою. Така війна не буде звичайною, низькоінтенсивною або короткою, вона буде нескінченною. Гібридні війни поліморфні за своєю природою і їх можуть вести як держави, так і недержавні суб'єкти, вони також містять різні способи ведення воєн¹. Ф. Гоффман характеризує гібридну війну як повний арсенал різних видів бойових дій (режимів конфлікту), зокрема конвенційні можливості, іррегулярні тактику та формування; терористичні акти (у тому числі безглузде насильство й примус) і кримінальний безлад². Подібна діяльність, що має безліч форм, може здійснюватися різними підрозділами або навіть одним підрозділом, але, як правило, оперативно і тактично керованим у координації з іншими підрозділами, що діють на основному театрі воєнних дій для досягнення синергетичного ефекту. Такі ефекти можуть бути досягнуті на будь-якому рівні ведення бойових дій³.

Згідно з Гоффманом, гібридна війна поєднує п'ять елементів⁴.

¹ Див.: Hoffman F. G. *Hybrid Warfare and Challenges*. P. 36.

² Див.: Hoffman F. G. 'Hybrid Threats': Neither Omnipotent Nor Unbeatable. *Orbis*. 2010. Vol. 54, Issue 3. P. 441–455. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.009>.

³ Див.: Hoffman F. G. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. P. 29.

⁴ Див.: Hoffman F. G. 'Hybrid Threats': Neither Omnipotent Nor Unbeatable.

1. *Модальність проти структури*: чи має визначення фокусуватися на методах ведення бою противника або на його структурі (комбінації держав, недержавних акторів, іноземних бойовиків)?

2. *Одночасність*: чи використовують сили одночасно чотири різних режими конфлікту або демонструють здатність використовувати всі чотири в ході кампанії?

3. *Злиття*: чи повинні сили об'єднувати різні підрозділи (регулярні та нерегулярні) на арені бойових дій або змішувати різні режими конфлікту? Наскільки повинна вводитися координація і на якому рівні війни?

4. *Комплексність*: чи потрібно актору змішувати всі чотири режими, чи трьох із них достатньо, щоб зробити війну гібридною?

5. *Злочинність*: чи є злочином навмисний вибір режиму конфлікту, чи це просто джерело доходу або підтримка бандформувань?

«Успіх у гібридній війні вимагає дій невеликих підрозділів, з рішучими і винахідливими командирами, готовими до зіткнення з невідомістю – і які володіють відповідним озброєнням і екіпіровкою, щоб випередити ворога. Найбільшою проблемою в майбутньому буде, звичайно, захист, особливо враховуючи різноманітність озброєнь і способів їх застосування», – підкреслює Гоффман¹. На руку противнику грають і сучасні інформаційні технології, які дозволяють поліпшити підготовку бойовиків і обмін досвідом. Приклад такої підготовки можна було побачити в Іраку і Афганістані, де бойовики швидко опановували тактичні й технічні нововведення, які вони знайшли в інтернеті або отримали з інших джерел. Сьогодні кордони між «правильною» і «неправильною» війною стали розмитими. Навіть недержавні організації все частіше отримують доступ до зброї, яка раніше була тільки в держави. І навіть держави все частіше звертаються до нетрадиційних стратегій². Застосовуються всі можливі засоби, сторони вдаються до будь-яких, найбезчесніших способів і прийомів дій – як силових, так і несилових.

За словами полковника корпусу морської піхоти США В. Немета, гібридна війна – це «сучасний вид партизанської війни», який

¹ Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges. P. 38.

² Там само. P. 39.

«об'єднує сучасні технології та сучасні методи мобілізації»¹. Д. Кіл-каллен, автор книги «Випадкова герилья», стверджує, що гібридна війна – це краще визначення сучасних конфліктів, але підкреслює, що вона є комбінацією партизанської та громадянської воєн, а також заколоту і тероризму². Заступник генерального секретаря НАТО А. Вершбоу вважає, що гібридна війна «поєднує військове залякування, замасковане втручання, таємне постачання зброї та озброєнь, економічний шантаж, дипломатичну дволикість і маніпуляції медіа з відвертою дезінформацією»³.

«Гібридна війна – це поєднання класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає змову з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, оскільки будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань», – роз'яснює генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, колишній радник з безпеки в ООН і НАТО⁴. Так діяла Росія в Криму та на Донбасі. Н. Фрейер з Центру стратегічних і міжнародних досліджень (США) визначив чотири загрози гібридної війни: традиційні, нестандартні, тероризм і підривні, коли використовуються технології для протидії перевагам у військовій силі⁵.

¹ Див.: Nemeth W. J. *Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare*. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. x, 88 p. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/36699567.pdf>.

² Див.: Kilcullen D. *The Accidental Guerilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*. New York: Oxford University Press, 2009. P. 4–6.

³ Див.: ESDP and NATO: better cooperation in view of the new security challenges. Speech by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Interparliamentary Conference on CFSP/CSDP, Riga, Latvia, 5 March 2015. *NATO*. March 05, 2015. URL: <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2015/03/05/esdp-and-nato-better-cooperation-in-view-of-the-new-security-challenges>

⁴ Див.: Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. *Радіо Свобода*. 26.04.2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>

⁵ Див.: Freier N. Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define. *Small Wars Journal*. 2009. Vol. 5. P. 7–8. URL: <https://smallwarsjournal.com/2010/01/07/hybrid-threats-and-challenges-describe-dont-define/>

На наш погляд, у контексті того, що ми вже зазначили про «гібридну» війну, важливим є те, що, по-перше, вона охоплює всі сфери життя суспільства, починаючи з економіки, політики, дипломатії і завершуючи збройною боротьбою; по-друге, вона поєднує конвенційні і неконвенційні бойові дії та відповідних учасників цієї війни (поряд зі збройними силами дійовими учасниками стають терористи, найманці, партизани, ополченці, бандформування, спецпідрозділи інших держав тощо); по-третє, протягом усієї «гібридної» війни дуже важливе значення надається боротьбі за розум і душі людей, тобто інформаційній боротьбі, де основними дійовими суб'єктами є також не військові, а цивільні: ЗМІ, телебачення, інтернет, інші засоби масової комунікації. Цілі гібридної війни – повна чи часткова дезінтеграція держави, якісна зміна її внутрішньо- або зовнішньополітичного курсу, заміна державного керівництва на лояльні до країни-агресора режими, встановлення над країною зовнішнього ідеологічного та фінансово-економічного контролю, її хаотизація та підпорядкування диктату з боку інших держав чи ТНК.

Війна смислів становить серцевину стратегії гібридної війни, головна мета якої полягає у забезпеченні послідовного, планомірного встановлення контролю над усіма сторонами життя держави – об'єкта гібридної агресії та насамперед над менталітетом її населення. Стратегія враховує зміну сутності та сенсу війни, проте вищі інтереси, пов'язані з війною, зберігаються і полягають у тому, щоб насильницькими засобами досягти миру на сприятливих для переможця умовах.

У стратегії гібридної війни є три складові: багатовимірність, тимчасовий та просторовий чинники. Багатовимірність передбачає поєднання інформаційного, військового, фінансового, економічного та дипломатичного впливу на противника в реальному масштабі часу. Тимчасовий чинник пов'язаний з тривалістю впливу на противника під час реалізації стратегії виснаження, а просторовий – з одночасним охопленням стратегією всієї території держави. Дані вимірювання, своєю чергою, визначають розмах та зміст заходів щодо протистояння гібридній війні (контрстратегію). Стратегія гібридної війни має рішучу мету: розгром противника шляхом завдання йому поразки на всіх фронтах: інформаційному, економічному, військовому, дипло-

матичному. Вона є способом досягнення перемоги в новому виді конфліктів, які, швидше за все, протягом багатьох десятиліть справлятимуть важливий, а часом і визначальний вплив на розвиток сучасного суспільства. Саме стратегія визначає цілепокладання конфлікту, необхідний та достатній формат участі країни в операціях гібридної війни, а також питання, пов'язані з використанням всіх ресурсів країни для перемоги.

Розробка та реалізація стратегії гібридної війни містить декілька етапів: перший – чітке формулювання сенсу та цілей війни; другий – виявлення слабких і вразливих сторін у сферах забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки країни противника; третій – формування комплексу гібридних загроз із урахуванням місцевої специфіки для впливу на об'єкт агресії; четвертий – стратегічне планування на основі конкретного обліку національних сил та засобів, призначених для впливу на вразливі місця противника в політико-адміністративній, фінансово-економічній та культурно-світоглядній сферах, а також аналізу його очікуваної протидії (можливої контрстратегії); п'ятий – послідовний руйнівний вплив на ключові сфери управління країни-жертви із зосередженням основних зусиль на найбільш критичних чинниках, що забезпечують військову безпеку держави (економіка, фінанси, моральний дух армії та населення); шостий – розгортання неоголошених воєнних дій, у ході яких країна-агресор атакує державні структури та регулярну армію противника за допомогою місцевих бунтівників та сепаратистів, які підтримуються зброєю та фінансами з-за кордону, а важливе місце відводиться діям, що набувають екстремістського характеру п'ятої колони, яка використовується для завдання таранних ударів по владі в ході внутрішньодержавних протестів; і останнє – висування ультимативних вимог повної капітуляції держави-жертви.

Можна спробувати визначити основні особливості гібридної війни, що роблять цю війну «невидимою» та руйнівною.

1) *Скритність та розмитість меж:*

а) гібридна війна не оголошується, воєнні дії протягом тривалого часу можуть не проводитися, відсутні фронт і тил, хоча операції охоплюють усю територію держави-жертви; війна ведеться в «сірій зоні»

між миром і відкритим конфліктом, що ускладнює міжнародну реакцію¹;

б) держава-агресор протягом певного часу не розкриває себе, не проводить масштабних мобілізаційних заходів, прагне вести війну чужими руками, використовує найманців, приватні військові компанії, активізує дії внутрішніх іррегулярних формувань, п'ятої колони та агентів впливу²;

в) своєчасне розкриття підготовки операцій, націлених на прискорення процесів розвалу держави – найважливіше завдання розвідки;

г) регулярні збройні сили починають діяти на заключних етапах гібридної війни під приводом гуманітарної інтервенції, проведення операції з примусу до миру, отримання мандату ООН для того бажано, але не обов'язково³.

2) Інформаційно-психологічний тиск:

а) ЗМІ використовуються як інструменти дезінформації, прихованого впливу на суспільство та його контролювання; організовується потужна інформаційна кампанія, метою якої є дискредитація супротивника та створення образу ворога, що використовує елементи пропаганди, дезінформації, психологічного тиску на суперника, маніпулювання громадською думкою; дезінформація може поширюватися одночасно через друковані та електронні ЗМІ, телебачення, інтернет, чутки, а також через використання листівок;

б) використовуються каталізатори-прискорювачі підливних процесів, зокрема дипломатичні демарші, економічні санкції, інформаційні вкидання та особливо успішні дії іррегулярних сил проти важливих об'єктів, потужний каталізатор – внутрішньодержавні протести, організовані на критично важливому переломному етапі війни з метою прискорення процесу.

¹ Див.: Unconventional war. *UIA*. Mar 16, 2024. URL: <https://encyclopedia.uia.org/problem/unconventional-war>

² Див.: Loishyn A., Tkach I., Havrylko Y., Grodovskiy O., Tkach M. Analysis of the features of hybrid warfare. *Political Science and Security Studies Journal*. 2021. Vol. 2, No. 1. P. 14–25. DOI: 10.5281/zenodo.4642371

³ Див.: Hallengren C. Hybrid warfare and asymmetric threats. *National Preparedness Commission*. November 28, 2025. URL: <https://nationalpreparednesscommission.uk/publications/hybrid-warfare-and-asymmetric-threats/>

3) *Мережева організація та управління:*

а) формально відсутній єдиний керівний центр гібридної війни, загальна цільова установка щодо руйнування держави противника розробляється та узгоджується на рівні урядових органів, керівництва транснаціональних корпорацій, фінансово-банківських структур, окремих впливових осіб¹;

б) плани дій щодо дестабілізації адміністративно-політичної, соціально-економічної та культурно-світоглядної сфер передбачають створення на території противника розподілених мережевих структур з високим ступенем самостійності та здатністю до самосинхронізації; заздалегідь відпрацьовуються канали їх фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, кадрового забезпечення, створюються склади зброї, боєприпасів, засобів зв'язку, підбираються місця для підготовки бойовиків;

в) сили спеціальних операцій застосовуються проти стратегічно важливих об'єктів, для викрадень та вбивств політичних лідерів та надання підтримки іррегулярним формуванням² тощо.

Наведені особливості підкреслюють, що головним завданням розвідки сьогодні є не просто фіксація руху танків, а своєчасне розкриття прихованих мереж та інформаційних кампаній ще на етапі їх підготовки.

Визначені критерії виникли не випадково. Вони є відповіддю на зміну балансу сил у світі та технологічний прогрес. Ось три головні причини, чому гібридна війна отримала саме такі характеристики.

1) *Ядерне стримування та міжнародне право:* у сучасному світі відкрита агресія однієї держави проти іншої миттєво робить агресора вигнанцем, підпадає під санкції ООН або загрожує ядерним конфліктом, тому головна мета – «розмити» факт війни; якщо війна не оголошена і ведеться «чужими руками», агресору легше уникати відповідальності.

2) *Вразливість демократичних суспільств:* демократії тримаються на громадській думці та свободі слова; гібридна стратегія викорис-

¹ Див.: Main characteristics of hybrid wars. *Blog_en*. URL: <https://sidcon.com.ua/tpost/vieis57z21-main-characteristics-of-hybrid-wars>

² Див.: Hybrid warfare. *Fortune IAS Circle*. Feb 04, 2025. URL: https://fortuneiascircle.com/backgrounder/hybrid_warfare

товує ці сильні сторони як слабкості: через ЗМІ та соцмережі вкидається дезінформація, яка розколює суспільство зсередини; простіше змусити державу-жертву саморуйнуватися через протести та хаос, ніж завойовувати її танками.

3) *Економічна ефективність*: утримувати величезну регулярну армію та окупувати територію – надзвичайно дорого, набагато дешевше фінансувати мережеві структури, ПВК та агентів впливу, що створює «ефект тисячі порізів», коли держава-жертва втрачає керованість без масштабних фронтальних битв. Критерій «злиття» всіх цих методів (цивільних, військових, кримінальних) – це спроба створити таку складну проблему, на яку бюрократична державна машина просто не встигає реагувати.

Осмислення сутності, особливостей, мети і стратегії гібридної війни дозволяє нам сформулювати основні закони гібридної війни.

Закон всеосяжного охоплення території держави під час проведення операцій гібридної війни передбачає деструктивний вплив на всі сфери суспільного життя країни-жертви в усіх її регіонах, зокрема протистояння в космосі та кіберпросторі. Він виводить гібридну війну за межі географії. Він є фундаментальним у сучасних реаліях тому, що:

- по-перше, зникає поняття «тил»: якщо в класичній війні безпека зростала мірою віддалення від лінії фронту, то в гібридній – удар по енергосистемі через кібератаку або дестабілізація через банківську паніку відчувається в столиці так само гостро, як обстріл у прикордонні;

- по-друге, космос (зв'язок, навігація, розвідка) та кіберпростір (державні реєстри, критична інфраструктура) стають критичними точками: вихід з ладу супутникового зв'язку може паралізувати управління державою ще до того, як перший солдат перетне кордон;

- по-третє, виникає когнітивний фронт: охоплення територій відбувається на рівні свідомості, а кожен смартфон у кишені громадянина стає «точкою входу» для ворожої пропаганди, що робить територію держави повністю прозорою для деструктивного впливу. Цей закон пояснює, чому цивільна інфраструктура стає пріоритетною цілью – руйнування звичного способу життя в усіх регіонах одночасно має на меті викликати капітуляцію суспільства, а не лише армії.

Закон пріоритетності операцій з надання когнітивного руйнівного впливу на свідомість та психіку людей передбачає випереджальний деструктивний вплив на розум, почуття та душевний світ людей, використання технологій масових протестів як каталізатор операцій гібридної війни з метою маніпулювання свідомістю людей та прискорення розвалу держави з подальшою передачею її під зовнішнє керування. У гібридній війні розум людини є головним театром бойових дій. Якщо традиційна війна спрямована на руйнування фізичної спроможності ворога чинити опір, то цей закон описує руйнування самої волі до опору. Цей закон є пріоритетним, тому що:

- по-перше, підкреслює проблему делегітимізації влади: когнітивний вплив змушує громадян бачити у власній державі ворога, а в агресорі – «визволителя» або «менше зло»; це готує ґрунт для того самого зовнішнього управління, про яке ми вже згадували;

- по-друге, актуалізує самосинхронізацію хаосу: технології масових протестів (наприклад, через соцмережі) дозволяють агресору спрямовувати гнів людей у потрібне русло, не викриваючи своєї присутності; люди щиро вірять, що діють за власним переконанням, хоча їхніми емоціями маніпулюють;

- по-третє, підкреслює можливість психологічного паралічу: постійний потік дезінформації та страху виснажує психіку, викликає апатію або паніку, що робить суспільство нездатним до швидкої мобілізації у вирішальний момент. Фактично, згідно з цим законом, перемога досягається ще до початку масштабних боїв, коли держава-жертва втрачає згуртованість та довіру до інститутів влади. В умовах такого «когнітивного наступу» критичне мислення громадян стає таким самим елементом національної безпеки, як і протиповітряна оборона.

Закон скритності застосування проти супротивника комплексу гібридних загроз вимагає дотримання таємниці при розробці планів наступальних або оборонних операцій гібридної війни, умілого маскування власних намірів, сил та засобів, дипломатичності та стриманості під час інформування громадськості про проміжні підсумки операції. Цей закон відбиває необхідність зберігати в таємниці порядок та особливості застосування комплексу гібридних загроз, зо-

крема плани їх синхронізації за інтенсивністю, часом, місцем та видами. Цей закон розкриває інтелектуальний фундамент гібридної стратегії. Якщо попередні закони стосувалися простору та свідомості, то цей закон – про управління реальністю. Закон скритності є критичним, оскільки гібридна війна ефективна лише доти, доки вона не ідентифікована як війна. Ключовими аспектами цього закону є:

- по-перше, стратегічна двозначність: дипломатична стриманість та маскуваність намірів дозволяють агресору тримати жертву та міжнародну спільноту в стані нерішучості; поки триває дискусія: «Це вже напад чи ще просто провокація?», час для ефективної протидії втрачається;

- по-друге, синхронізація як секретна зброя: таємниця порядку та часу застосування загроз; ефект досягається не від однієї атаки, а від того, що енергетичний шантаж, хакерський злам і вуличний протест стаються одночасно; коли ці події здаються розрізненими (через скритність плану), держава-жертва бореться з наслідками, а не з першопричиною;

- по-третє, інформаційна гігієна операції: «стриманість при інформуванні» дозволяє агресору коригувати плани на ходу, якщо проміжний етап провалився, його легко видати за «випадковість» або «внутрішні проблеми жертви», зберігаючи основне угруповання сил (агентів, хакерів, фінанси) для наступного удару. Фактично, цей закон перетворює війну на спецоперацію планетарного масштабу, де головним успіхом вважається ситуація, коли об'єкт нападу навіть не зрозумів, хто і як його переміг.

Закон формування «сірої зони» як театру гібридної війни. «Сіра зона» є середовищем прихованого протиборства державних та недержавних утворень на межі міжнародного воєнного конфлікту, але ще не переходить цю грань. Вона є своєрідним концентратом чинників, що надають визначальний вплив на зміст та практичне застосування законів гібридної війни. Дії у «сірій зоні» втілюють у життя стратегію стримування за допомогою заперечення та доктрину примусу, побудованих на сучасних технологіях гібридної війни. Особливо високу ефективність у «сірих зонах» демонструють сили спеціальних операцій. Визначення «сірої зони» як специфічного простору

пояснює, *де саме і чому* гібридна війна залишається безкарною. Цей закон є ключовим, оскільки він легітимізує стан «ні миру, ні війни». Тут важливі декілька моментів:

- по-перше, параліч міжнародного права: міжнародна архітектура безпеки (ООН, ОБСЄ тощо) побудована на чіткому розмежуванні між миром і агресією; «сіра зона» свідомо створена для того, щоб не дати спрацювати механізмам колективної оборони (наприклад, 5-й статті НАТО), бо формально «великої війни» не відбувається;

- по-друге, стримування через заперечення: агресор діє настільки приховано, що жертва не може впевнено вказати на винуватця, це створює ситуацію, коли відповідь (контрудар) може виглядати як «неспровокована агресія» з боку самої жертви;

- по-третє, сили спеціальних операцій як ідеальний інструмент: вони навчені діяти автономно, без розпізнавальних знаків, поєднуючи військову підготовку з навичками розвідників та диверсантів; у «сірій зоні» вони стають «невидимими архітекторами» хаосу;

- по-четверте, доктрина примусу: замість того, щоб захопити територію, агресор через «сіру зону» постійно тримає жертву в напруженні, виснажуючи її ресурси та змушуючи до політичних поступок під загрозою переходу до повномасштабної війни.

Закон заперечення факту ведення гібридної війни. Дотримання цього закону розраховано на недопущення ескалації протиборства до рівня, на якому стане можливим втручання організацій забезпечення міжнародної безпеки – ООН, НАТО або Організації договору про колективну безпеку на підставі статутних документів. Закон заперечення (так звана концепція *plausible deniability*) є тим самим «запобіжником», який дозволяє агресору залишатися безкарним у правовому полі. Він розкриває стратегічний параліч, який гібридна війна накладає на міжнародні інституції, а саме:

- по-перше, створюється бюрократична пастка: Статут ООН чи договори НАТО/ОДКБ та ін. чітко прописують процедури реагування на збройний напад, якщо факт нападу заперечується, а замість регулярних військ діють «місцеві сили», «зелені чоловічки» чи «невідомі хакери», міжнародні організації опиняються в ситуації нескін-

ченних перевірок, консультацій та занепокоєнь, втрачаючи дорогоцінний час;

- по-друге, здійснюється управління ескалацією: агресор майстерно балансує на межі, він робить рівно стільки, щоб завдати максимальної шкоди, але недостатньо для того, щоб світова спільнота змогла консенсусом визнати це «актом агресії»; заперечення факту війни – це спосіб дозувати насилля, щоб воно не викликало жорсткої колективної відповіді;

- по-третє, використання дипломатичного прикриття: цей закон дає можливість прихильникам агресора всередині міжнародних організацій стверджувати: «Це внутрішній конфлікт» або «Ми не маємо прямих доказів», отже, заперечення стає інструментом геополітичного лобізму.

Закон специфічності розвитку військової техносфери гібридної війни відображає два важливі чинники формування техносфери гібридної війни: по-перше, для неї не розробляються спеціальні види зброї та військової техніки; по-друге, досвід гібридних війн в Іраку, Лівії, Сирії та Україні свідчить про необхідність прискореного розвитку нелетальних засобів впливу, способів та методів ведення інформаційно-пропагандистської роботи серед військовослужбовців супротивника та населення в цілому із застосуванням сучасних кібертехнологій та штучного інтелекту. Військовій техносфері сучасних гібридних військових конфліктів на їхньому силовому етапі притаманна висока ефективність застосування високоточної зброї, розвідувальних та ударних безпілотних літальних апаратів. Цей закон підсумовує технологічне обличчя сучасного конфлікту. Гібридна війна не потребує «футуристичних бластерів», вона перетворює на зброю все, що вже існує, поєднуючи цивільні технології з військовим досвідом. Тут також важливі деякі моменти:

- по-перше, ефект «подвійного призначення»: те, що для гібридної війни не розробляють окрему зброю, є її силою; використання цивільних дронів, комерційних супутників (як Starlink чи Maxar) та звичайних смартфонів дозволяє агресору легко маскувати військову підготовку під цивільну активність (це черговий раз підкріплює закон скритності);

– по-друге, використання штучного інтелекту (ШІ) та когнітивної домінації: сьогодні алгоритми здатні генерувати дипфейки, які неможливо відрізнити від реальності, проводити мікротаргетинг, надсилаючи дезінформацію конкретним групам військових або їхнім родинам, щоб підірвати моральний дух (що ми бачили в Україні та Сирії), автоматизувати роботу ботоферм, створюючи ілюзію «народної підтримки» чи «масового протесту»;

– по-третє, поширення високоточної зброї: використання БпЛА (від дешевих FPV-дронів до розвідувальних комплексів) радикально змінює «силовий етап», тепер невеликий підрозділ у «сірій зоні» може мати вогневу міць, порівняну з артилерійською батареєю минулого, залишаючись при цьому мобільним і важкопомітним. Тобто ми можемо розглядати техносферу як гнучку екосистему, де *софт* (ШІ, кіберінструменти) стає важливішим за *хард* (кількість танків), а нелетальні засоби часто вирішують долю кампанії ще до масованого застосування високоточної зброї.

Наведені закони складаються в цілісну систему, де когнітивний вплив, скритність та «сірі зони» працюють на єдину мету – демонтаж державності без формального оголошення війни. Фактично ми сформували теоретичну модель гібридної війни, де кожен закон підсилює інший: від когнітивного впливу до створення «сірих зон» і заперечення самої природи конфлікту; де кожен закон є шестернею в єдиному механізмі руйнування. Надана модель демонструє головну небезпеку гібридної війни, а саме її синергію: когнітивний вплив готує ґрунт, розмиваючи спільні цінності та довіру; скритність та «сірі зони» дозволяють агресору зайти в середину системи жертви без опору, який би викликала відкрита агресія; техносфера (ШІ, БпЛА, кіберзасоби) надає цим процесам швидкості та точності, неможливих у минулому; заперечення блокує імунітет міжнародної спільноти, залишаючи жертву наодинці з «невидимим» ворогом. У результаті демонтаж державності відбувається не через фізичне знищення всіх солдатів, а через втрату державою здатності керувати своїми ресурсами, територією та, найголовніше, волею власного народу. Це перетворює перемогу агресора на «факт, що вже відбувся», ще до того, як світова спільнота встигне висловити «глибоку стурбованість».

Із законами гібридної війни нерозривно пов'язані принципи, що використовуються під час її планування та ведення. Вони є найбільш загальними, основними правилами та рекомендаціями, якими слід керуватися у розробці та реалізації стратегії гібридної війни. Якщо закони описують об'єктивну реальність гібридної війни, то принципи – це настанови для дій агресора.

Тому пропонуємо принципи, що дзеркально відповідають запропонованим законам:

- *принцип стратегічної гнучкості та адаптивності*: оскільки гібридна війна не має жорсткої структури, планування має дозволяти миттєво перемикає зусилля з одного вектора на інший (наприклад, від кібератак до провокування вуличних протестів залежно від реакції жертви);

- *принцип синхронізації та системності* (ефект мультиплікації): усі дії (дипломатичні, воєнні, економічні, інформаційні, політичні тощо) мають відбуватися не послідовно, а одночасно в єдиному часовому та смисловому полі, щоб викликати «колапс управління» у противника;

- *принцип домінування в інформаційному просторі* (рефлексивне управління): планування має базуватися на передачі противнику такої інформації, яка змусить його прийняти вигідне для агресора рішення, вважаючи його власним;

- *принцип економії сил через використання недержавних акторів*: максимальне залучення ПВК, криміналу, радикальних рухів та «корисних ідіотів» для виконання брудної роботи, що дозволяє зберігати регулярні сили та дипломатичне «чисте обличчя»;

- *принцип безперервності впливу*: гібридна війна не знає перемир'їв; навіть під час «затишшя» на фронті має тривати економічний тиск, психологічна обробка та підготовка «сплячих» осередків у тилу;

- *принцип легітимності та маніпулювання правом*: використання міжнародних норм, прав людини та демократичних інститутів проти самої жертви (наприклад, захист «прав меншин» як привід для дестабілізації чи гуманітарного втручання).

Ці принципи перетворюють закони гібридної війни на алгоритм дій. Вони роблять стратегію агресора цілісною, але водночас вказують нам на точки вразливості, які потрібно захищати.

Використовуючи закони і принципи гібридної війни, ми можемо побудувати матрицю планування гібридної війни, яка дозволяє наочно побачити, як теоретичні закони (об'єктивні умови) трансформуються в практичні принципи (настанови для дій) та реалізуються через конкретні інструменти (див. табл. 1).

Таблиця 1

Матриця планування гібридної війни

Закон гібридної війни	Відповідний принцип планування	Інструментарій реалізації (приклади)
Всеосяжного охоплення	Системності та синхронізації: одночасний удар по всіх сферах (енергетика, фінанси, інфополе тощо)	Кібератаки на ГЕС/АЕС, банківська паніка, блокування портів, диверсії в глибокому тилу тощо
Пріоритетності когнітивного впливу	Рефлексивного управління: нав'язування ворогові хибної логіки прийняття рішень	Дипфейки, ботоферми, маніпуляція через «лідерів думок», провокування внутрішніх чвар тощо
Скритності застосування загроз	Стратегічної двозначності: тримати світ у невпевненості («це навчання чи напад?»)	Проведення масштабних навчань біля кордонів, приховані фінансові транзакції, використання проксі-груп тощо
Формування «сірої зони»	Економії сил через недержавних акторів: війна руками тих, хто «не має відношення» до держави	ПВК, «іхтамнети», місцеві колаборанти, радикальні рухи, кримінальні угруповання тощо
Заперечення факту війни	Легітимності та маніпулювання правом: використання демократичних норм проти самої демократії	Апеляція до «права на самовизначення», вето в ООН, вимоги «гуманітарних коридорів» для перегрупування тощо
Специфічності техносфери	Технологічної адаптивності: швидке перетворення цивільних гаджетів на зброю	FPV-дрони з магазинів, ШІ-алгоритми для дезінформації, використання комерційних супутникових знімків тощо

Ця матриця демонструє, що гібридна війна – це не хаос, а високотехнологічний конструктор. Наприклад, якщо агресор хоче реалізувати *закон когнітивного впливу*, він використовує *принцип рефлексивного управління*, запускаючи через ШІ хвилю дезінформації, яка змушує уряд жертви приймати панічні рішення. Ця матриця є дзеркалом, через яке можна будувати стратегію антигібридної стійкості¹.

Зупинимося на розгляді учасників гібридної війни в контексті реалій ХХІ століття. У будь-якому разі, найважливіший учасник війни (якщо йдеться про війну, а не про антитерористичну операцію) – це збройні сили. Спробуємо схематично систематизувати все різноманіття воєн в історії людства через призму революцій у військовій справі². Під революцією у військовій справі слід розуміти всю суму корінних змін у засобах збройної боротьби, способах ведення бойових дій, в організації військ, їх навчанні та вихованні. Цей підхід дозволяє представити всю історію еволюції воєн у вигляді шести поколінь воєн (див. табл. 2)³.

З таблиці видно і воєнні виклики для України від звичайної (конвенціональної) війни шостого покоління: наявність сучасних повітряно-космічних сил, високоточної ударної та оборонної зброї, зброї на нових фізичних принципах, інформаційної зброї, сил і засобів радіоелектронної боротьби. Їх відсутність або слабкий розвиток роблять країну не здатною до захисту своїх національних інтересів і державного суверенітету.

¹ Див.: Bratko A., Zaharchuk D., Zolka V. Hybrid Warfare – a Threat to the National Security of the State. *Revista de Estudios en Seguridad Internacional*. URL: <https://seguridadinternacional.es/resi/html/hybrid-warfare-a-threat-to-the-national-security-of-the-state/>

² Див.: Требін М. П., Чернишова Т. О. Еволюція війн крізь призму революцій у військовій справі. *Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»*: тези доповідей, 30 червня 2017 р. Харків.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. С. 16–21.

³ Див.: Требін М. Войны ХХІ века. Москва : АСТ; Минск: Харвест, 2005. С. 55, 59.

Таблиця 2

Еволюція воєн

Порівнюваний параметр	Війна першого покоління	Війна другого покоління	Війна третього покоління	Війна четвертого покоління	Війна п'ятого покоління	Війна шостого покоління
Основний вид зброї	Холодна зброя	Гладкоствольна зброя	Нарізна багатозарядна зброя підвищеної швидкості, стрільності, точності та дальності стрільби	Автоматична та реактивна зброя, механізовані війська, танки, авіація, авіаносці, підводні човни	Ракетно-ядерна зброя	Високоточна зброя, зброя на нових фізичних принципах, інформатична зброя, сили та засоби радіо-електронної боротьби
Основний вид протистояння на суші	Рукопашне протистояння	Фронтальне вогневе протистояння	Траншейні, окопні війни загально-військових з'єднань і об'єднань	Операції фронтів	Ракетно-ядерний удар	Спільна повітряно-морська наземна операція
Основний вид протистояння на морі	Абордажний бій галерного флоту	Морські битви вітрильного флоту	Морські битви парових, металевих кораблів різних класів	Морські операції	Ракетно-ядерний удар	Спільна повітряно-наземна морська операція; повітряно-

Порівнюваний параметр	Війна першого покоління	Війна другого покоління	Війна третього покоління	Війна четвертого покоління	Війна п'ятого покоління	Війна шостого покоління
	в прибережній зоні	в прибережних морях				космічна морська операція
Основний вид протистояння в повітрі				Повітряні удари по військах, авіаційні бої	Ракетно-ядерний удар	Повітряно-космічна операція із застосуванням звичайної зброї
Масштаб війни	Тактичний	Оперативно-тактичний	Оперативно-стратегічний	Стратегічний	Стратегічний, глобальний, загроза життєлі цивілізації або окремих континентів	Оперативно-стратегічний
Головна мета	Знищити противника, заволонти його зброєю, цінностями	Знищити противника, заволонти його територією, цінностями	Розгром збройних сил противника, руйнування його економіки та захоплення території	Розгром збройних сил противника, руйнування його економічного потенціалу, повалення політичного ладу	Жодні цілі не досягаються – сторуна, яка застосувала ядерну зброю першою, гине другою	Підлив економіки, системи управління, життєдіяльності держави та знищення військових об'єктів

Свого часу К. Шмітт писав: «Лише твердо тримаючись на ногах, можна вірити, що беззбройний народ має тільки друзів, і лише сп'яну можна розраховувати, ніби ворог переймається відсутністю опору»¹. Події 2014 р. дали можливість усвідомити, що ніхто, крім українців, не турбуватиметься про незалежність країни, хоча «висловлювати стурбованість» і робити заяви будуть. Тому треба будувати армію відповідно до сучасних реалій збройної боротьби, якщо ми бажаємо зберегти свій суверенітет і незалежність. Жити ж уявленнями початку XX ст., мислити реаліями війн четвертого покоління – означає спізнитися на сто років. В. Черчилль, звинувачуючи у цьому військових, говорив, що «генерали завжди готуються до минулих воєн». У нас же ситуація розгортається відповідно ще й до порад Ш. М. Талейрана: «Війна – справа надто серйозна, щоб довіряти її військовим».

Зупинимось на представниках незаконних збройних формувань гібридної війни, насамперед, терористах. Одна із найвідоміших терористичних організацій XXI ст. «Ісламська держава» брала найактивнішу участь у гібридній війні в Сирії, вона досягла піку своєї могутності у 2013–2017 рр., узявши під свій контроль понад 100 тис. км² території Сирії та Іраку з населенням майже 12 мільйонів². Тероризм – це, на жаль, дуже поширене в сучасному світі явище, яке має тривалу історію. Він являє собою найжорстокіші насильницькі дії, спрямовані на формування емоційного стану страху (насамперед, у мирного населення) для досягнення своїх цілей³. Тероризму притаманні масштабність, демонстративність, різноманіття використовуваних засобів під час проведення терористичних актів і високий ступінь суспільної небезпеки. Як зазначав, ще в 1979 р. Б. Дженкінс, «терористична субкультура може стати постійною рисою нашого світу»⁴. І, здається, цей прогноз перетворюється на реальність. Теро-

¹ Шмітт К. Понятие политического. *Вопросы социологии*. 1992. Т. 1, № 1. С. 53.

² Див.: Jones S. G., Dobbins J., Byman D., Chivvis C. S., Connable B., Martini J., Robinson E., Chandler N. Rolling Back the Islamic State. *RAND Corporation*. Apr 20, 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1912.html

³ Див.: Trebin M. P. The phenomenon of terrorism: understanding the essence. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*. 2019. № 2 (41). С. 88–102.

⁴ Terrorism: Theory and Practice / edited by Yonah Alexander, David Carlton, and Paul Wilkinson. Boulder, Colorado: Westview Press, 1979. P. 39.

ристична субкультура має ентропійний, руйнівний характер як для особистості терориста, так і для будь-якої культури, представником якої він є, для нашої планети у цілому, тому що підґрунтям цієї субкультури є деструктивність. Ті особистісні та соціальні умови, що блокують енергію підтримки й розвитку життя, сприяють перетворенню цієї енергії на деструктивну, що, у свою чергу, є джерелом зла. Тероризм – жахлива реальність сьогодення.

Найважливішими складовими модусу буття терористів, з нашої точки зору, є: яскраво виражена деструктивна аксіосфера, авторитаризм, відчуття винятковості, орієнтування на домінування групового етосу, «театральність»¹. Деструктивна аксіосфера ґрунтується на прищепленому більшості терористів антиномічному баченні світу та суспільства («ми – вони»), що виявляється в крайній нетерпимості до будь-якого інакомислення, хитань та сумнівів. Важливим мотивом звернення до тероризму є гіпертрофована потреба в зміцненні особистої ідентичності, що досягається приналежністю до групи терористів. Тут відбувається переплетення ідеї ідентичності з ідеєю служіння великій меті, що додає особливої значущості ідентичності. Оскільки приналежність до групи є однією з вищих цінностей, групові норми ідеалізуються, а занепадна самосвідомість і слабке Я лише сприяють експансії групової свідомості. Суспільство інферналізується. Активно заперечуються загальнолюдські цінності, насамперед, право інших людей на життя. Насильство, агресивність стають самоцінностями.

Привабливість насильства, агресивності полягають у тому, що вони дозволяють орієнтованим на діяльність, імпульсивним, душевно дисгармонійним людям здійснювати на практиці в стислі терміни власні уявлення про добро і справедливість, «покарати» тих, хто заважає цим уявленням втілитися в життя.

Терористична діяльність укладається в схему, яку запропонував американський соціолог Х. Келман. Він установив, що насильство супроводжується трьома процесами: 1) санкціонування; 2) рутиніза-

¹ Див.: Требін М. П. Тероризм як деструктивний модус буття. *Сучасність*. 2003. №2. С. 77–89.

ція; 3) дегуманізація¹. Ці процеси ґрунтуються на наростаючому ослабленні моральної відповідальності за вчинені дії, абсолютному нехтуванні правами та свободами інших людей, загальнолюдськими цінностями. Як підтверджує історична практика, мірою того, як з'ясовується нереалістичність «добрих намірів», засоби стають дедалі більш нелюдськими й цинічними, а мета втрачається, зникає або трансформується до невпізнання. Сумно відома максима «морально все, що корисно для справи» – не лише популярний аргумент тероризму. Тероризм у всіх його проявах безпосередньо із цього впливає. На цьому засновані як індивідуальні вбивства, так і масове винищення людей.

Важливим учасником гібридної війни є злочинці. Терористичні організації залучають до своїх лав професійних убивць, людей з кримінальним минулим. Ще С. Нечаєв пропонував протягнути руку «хороброму світу розбійників – єдиним справжнім революціонерам у Росії». Карні злочинці знаходять в екстремістських організаціях сприятливе середовище. Вони потрібні «ідейним» терористам, які не завжди самі можуть холоднокровно здійснювати розправи над людьми.

Обов'язковим учасником гібридної війни є найманці та приватні військові компанії (ПВК). Найвідоміше визначення найманства міститься в статті 47 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, ухваленого в 1977 році, а саме: «Найманець – це будь-яка особа, яка: а) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті; б) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях; в) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони; г) не є ні громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті; д) не входить до особового складу збройних сил

¹ Див.: Kelman H. Violence without Moral Restraint: Reflection on the Dehumanisation of Victims and Victimiziers. *The Journal of Social Issues*. 1973. Vol. 29, No. 4. P. 25–63.

сторони, що перебуває в конфлікті; е) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває в конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил»¹.

Категорична заборона найманства містилася вже в III і IV Женевських конвенціях, прийнятих, відповідно, у 1929 та 1949 рр. «Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних націй» від 24 жовтня 1970 р. №2625, прийнята в ході XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН, категорично забороняє державам-членам ООН підтримувати дії найманців². Зрештою, резолюцією 44/34 Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1989 р. було прийнято «Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців»³, яка визначила, що дії найманця, спрямовані на повалення уряду, підлив конституційного порядку чи територіальної цілісності держави, потребують засудження. Міжнародним правом найманці визнаються кримінальними злочинцями та мають відповідати перед судом, тобто вони є міжнародними злочинцями. Конвенція поширюється на Протокол I Женевських конвенцій, у статті 47(1) якого зазначено, що найманець не може бути законним комбатантом чи військовополоненим.

Професор Королівського коледжу в Лондоні Алессандро Ардуїно вважає, що нині регулярним арміям протистоять «нові воїни», безжальні найманці (сучасний аналог середньовічних ландскнехтів), які не виконують навіть бойових наказів, якщо вони їм не подобаються. А. Ардуїно здійснює порівняльний аналіз типових рис солдата і на-

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

² Див.: Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. *Resolutions Adopted on the Reports of the Sixth Committee*. URL: [https://docs.un.org/en/a/res/2625\(xxv\)](https://docs.un.org/en/a/res/2625(xxv))

³ Див.: International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries : resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/44/34. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/281847>

йманця. Так, солдатів властива жертвовність, дисциплінованість, організованість, вірність присязі, готовність завдати поразку іншим солдатам, він має легальний статус і націленість на відновлення порядку, у той час як «новому воїнові» притаманні пристрасть до наживи, слабка дисципліна або відсутність будь-якої дисципліни, індивідуалізм, готовність до насильства навіть щодо мирного населення, його статус – поза законом, і він націлений на руйнування порядку, це «homo economicus» на полі бою, чия лояльність обмежена терміном дії контракту. Автор бачить у сучасному найманцеві технологічно просунутого аутсорсера, який перетворює війну на безкінечний цикл отримання прибутку від нестабільності¹.

ПВК беруть найактивнішу участь у гібридних війнах. Наприклад, командир спецназу АХМАТ військовий злочинець А. Алаудінов упевнено стверджує, що ПВК «Вагнер» діяла в Криму 2014 року й незабаром після цього бойовики цієї організації з'явилися на Донбасі. Також ПВК «Вагнер» була активна й у Сирії з 2015 року². Відмінність між ПВК та найманцями полягає в тому, що ПВК є офіційно зареєстрованими організаціями (юридичні особи), а найманець – фізична особа. Співробітники ПВК можуть здійснювати консалтинг, підготовку, а не лише безпосередню участь у бойових діях, у той час як найманці вербуються для безпосередньої участі в бойових діях. Але якщо буде доведено безпосередню участь співробітника ПВК у воєнних діях, то з урахуванням інших ознак (спеціально завербований, іноземне походження, корисливий мотив, не належить до особового складу армії сторони конфлікту, не посланий третьою державою) він може також бути визнаний найманцем. Експерт президента США з національної безпеки та боротьби з тероризмом Х. Зарате вказує на те, що ПВК є «реконструйованою формою організованого корпоративного найманства, що відповідає потребам застосування передо-

¹ Див.: Arduino A. Money for mayhem: mercenaries, private military companies, drones, and the future of war. Lanham: Rowman & Littlefield, 2023. xv, 285 p.

² Див.: Алаудинов А. А. Роль частных военных компаний и добровольческих формирований в военном конфликте на Украине как части гибридной войны коллективного Запада против России. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2024. Вып. № 107. С. 125.

вого військового досвіду»¹. Отже, у реальних умовах часто неможливо суворо диференціювати співробітника ПВК і найманця.

Окрім найманців, учасниками гібридної війни є добровольці. Під добровольцем ми розуміємо особу, яка бере участь у збройному конфлікті на підставі ідеологічних, політичних та інших некорисливих мотивів і не є громадянином держави-учасниці конфлікту. Добровольці прирівнюються до збройних сил, тобто визнаються комбатантами, за умови, що вони відповідають тим самим вимогам, зазначеним ще в Гаазькій конвенції про закони та звичаї сухопутної війни, а саме: мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; мають певний і виразно видимий здалеку відмітний знак; відкрито носять зброю; дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни. При цьому в нормах міжнародного гуманітарного права не йдеться про вимоги до громадянства, з чого випливає, що добровольці можуть бути іноземцями.

Відповідно, розмежування можна провести за ознакою легальності, тобто співробітники ПВК та іноземні добровольці можуть перебувати в зоні конфлікту легально, а найманці – ні. Співробітник ПВК у разі, якщо бере участь у бойових діях, може розглядатися як найманець. Інше розмежування – мотив. У співробітників ПВК та найманців цей мотив економічний (корисливий). У добровольців – мотив ідеологічний, політичний та/або релігійний. Іноземний доброволець бере участь у бойових діях на ідейній основі в складі збройних сил однієї зі сторін конфлікту, що має видимі здалеку знаки відмінності, дотримується звичаїв війни. Підкреслимо: якщо умов не дотримуються, то співробітники ПВК, іноземні добровольці та найманці можуть сприйматися однаково.

Поряд з терористами, найманцями, добровольцями, представниками спецслужб інших країн, важливими учасниками гібридної війни є ополченці, партизани, тобто представники місцевого населення, які беруть активну участь у бойових діях. Ми повинні усвідомлювати, що терористи не можуть діяти самі по собі, їм потрібна певна під-

¹ Zarate J. C. The Emergence of a New Dog of War: Private International Security Companies, International Law, and the New World Disorder. *Stanford Journal of International Law*. 1998. Vol. 34. Issue 1. P. 81–82.

тримка місцевого населення, оскільки це закладено в природу будь-якого соціального конфлікту.

Найбільш загальний сценарій розвитку соціального конфлікту складається з трьох стадій: на початковій відбувається конфліктний поділ населення, соціальних груп на «своїх» і «чужих» за якоюсь ознакою або за сукупністю ознак: національною, регіональною, мовною, релігійною приналежністю, політичною орієнтацією тощо. Потім протиборчі сторони переходять до активних дій, що виражається в стихійних або організованих мітингах, посилені протидії правоохоронним органам. І нарешті для початку безпосередньо насильницьких дій (нападу збудженого натовпу на будівлі органів влади і управління, військові об'єкти, органи внутрішніх справ з метою захоплення зброї та звільнення заарештованих тощо; здійснення погромів, вбивств, зґвалтувань, підпалів житлових будинків і автомашин) необхідна як мобілізація натовпу, так і наявність провокуючої події, що дає привід для відповідних дій. Здається, ця картинка не потребує коментарів, тому що вона спрацювала як у Києві, так і у Львові, Харкові, Маріуполі тощо. Змінювалися гасла і постаті, а механізм розгортання подій завжди був однаковий.

Тому цілком зрозумілою здається концепція «заколот-війни» полковника Генерального штабу царської Росії Є. Е. Месснера (1891–1974), викладена в книзі «Заколот – ім'я третьої світової»¹, виданої в Буенос-Айресі в 1960 р. Вона, по суті, є теоретичною передумовою концепції гібридної війни. Автор книги стверджує, що основними акторами сучасної війни є не лише війська і не стільки війська, скільки народні рухи в особі ополченців, партизанів, терористів тощо. У «заколот-війні» психологія бунтівних мас відсуває на другий план зброю війська та його психологію і перетворюється на вирішальний чинник перемоги або поразки.

Розглянемо фігуру партизана. «Словник іншомовних слів» за редакцією О. С. Мельничука таким чином характеризує цього учасника гібридної війни: «партизан (франц. *partisan*, від італ. *partigiano* – прихильник) – особа, яка, не входячи до складу регулярних збройних сил,

¹ Див.: Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна. Жуковский; Москва: Кучково поле, 2004. 512 с.

добровільно бере участь у боротьбі з іноземними загарбниками або в громадянській війні, здебільшого у ворожому тилу»¹. Іррегулярний партизан – захисник інтересів народу, він же – бандит для протидіючої сторони, оскільки не дотримується правил ведення війни.

Ернесто Че Гевара представляє партизана як людину, метою якої є втілення в життя прагнення народу до звільнення. Коли вичерпані мирні засоби для досягнення цієї мети, партизан починає боротьбу, стає збройним авангардом народу, який бореться. Мета цієї боротьби – знищення несправедливого ладу: «особливість партизанської війни в тому й полягає, що кожен її учасник готовий померти, але померти не в ім'я захисту якогось ідеалу, а за те, щоб своєю смертю втілити цей ідеал у дійсність. У цьому основа, сутність партизанської боротьби. Цим і пояснюється те чудо, що невеликий загін людей, озброєний авангард народних мас, які його підтримують, ... рішуче бореться за знищення старого суспільства і утвердження нового, коротше кажучи, за досягнення соціальної справедливості»².

Деяка схожість партизанського руху та тероризму дозволила низці іноземних і вітчизняних політиків і вчених частково або повністю ототожнити ці явища. Так, у промові перед випускниками військової академії Вест-Пойнт 1962 р. президент США Дж. Кеннеді дав таке визначення партизанству: «Це зовсім інша форма війни: нова за інтенсивністю, але стародавня за походженням. Це війна партизан, лазутчиків, бунтівників, найманих вбивць і терористів. Війна швидких нальотів – замість битв, інфільтрація (просочування на територію противника) – замість агресії, прагнення до перемоги шляхом виснаження і розхитування сил – замість прямого зіткнення військ»³. Те-

¹ Див.: Словник іншомовних слів / за редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1974. 776 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Мельничук-О.-ред.-Словник-іншомовних-слів.pdf>

² Гевара Че Э. Партизанская война / пер. с исп. Москва: Изд-во иностр. лит., 1961. С. 35–37.

³ Kennedy J. F. Remarks at West Point to the Graduating Class of the U. S. Military Academy. June 06, 1962. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-west-point-the-graduating-class-the-us-military-academy>

роризм став принципово новим чинником, що був привнесений у стратегію партизанської війни бойовиками з Близького Сходу. Важливою особливістю стало «право» партизан-терористів воювати не тільки з ворожим солдатом, але й з мирним населенням, якщо це населення ворога або навіть своє, але допомагає ворогові. Це – тотальна війна, побудована за принципами партизанського спротиву.

Дослідники тероризму Роніт Бергер Гобсон та Ассаф Могадам¹ також ставлять між сучасним тероризмом і партизанською війною знак рівності, підтвердженням цієї думки служить часте застосування терористами (РАФ, ІРА, Тупамарос та ін.) партизанських методів, а самі терористи переважно називають себе партизанами, претендуючи на видимість легітимності скоєних ними дій. Так, Я. Арафат неодноразово заявляв у період відкритого використання Організацією визволення Палестини терористичних методів, що в партизанській війні атака проти мирних цілей заслуговує жалю, але це необхідний шлях для того, щоб заявити світові про історичну несправедливість стосовно палестинців з боку ряду західних урядів та Ізраїлю².

Хоча існує й інша точка зору. Відомий ізраїльський дослідник проблем тероризму Боаз Ганор підкреслює, що, незважаючи на удавану подібність (збіг об'єктів), зазначені поняття істотно відрізняються одне від одного: партизани під час диверсій спрямовують свої дії на те, щоб завдати шкоди противнику (на його ослаблення), а терористи – щоб примусити прийняти рішення (на залякування населення), диверсант зазвичай діє таємно, а терорист – демонстративно³. Американський політолог М. Креншо робить спробу розмежування терористів і борців за свободу на основі аналізу діяльності партизан, об'єкта їхнього ураження та можливості успіху. Якщо партизани правомірно використовують військову тактику для ураження політич-

¹ Див.: Berger Hobson R., Moghadam A. Terrorism, Guerrilla, and the Labeling of Militant Groups. *Terrorism and Political Violence*. 2024. Vol. 36, No. 4. P. 567–584. DOI: 10.1080/09546553.2023.2183052.

² Див.: Yasser Arafat's 1974 UN General Assembly speech. *United Nations General Assembly*. November 13, 1974. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Yasser_Arafat%27s_1974_UN_General_Assembly_speech

³ Див.: Ganor B. The counter-terrorism puzzle: a guide for decision makers. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2005. xxii, 334 p.

ної «мішені», їхні дії отримують значну легітимацію, коли вони мають шанс здобути перемогу. Якщо йдеться про тероризм, то він не може відповідати принаймні одній з умов: наявність військової тактики, воєнної мішені та шансу перемогти¹.

Слід погодитися з британським терорологом П. Вілкінсоном, що головною розбіжністю між партизанами і терористами може бути заподіяння шкоди цивільному населенню. У роботі «Тероризм і ліберальна держава» учений зазначав: «Партизани можуть боротися малою чисельністю і часто з недостатньою зброєю, але вони можуть і часто борються за правилами традиційної війни, беручи і обмінюючи полонених і поважаючи права мирного населення. Терористи не розмежовують використання ними засоби та часто-густо вдаються до широкомасштабних вбивств, поширюючи «загальний терор» на місцеве цивільне населення»². Для партизанства як специфічного способу ведення війни пріоритетними є: тверезий розрахунок, зважена і всебічна оцінка ситуації, військова доцільність майбутніх дій, чітке і добре продумане планування.

Виокремлюють ще такого суб'єкта гібридної війни, як повстанець. З точки зору Давида Кілкуллена, Едварда Люттвака, Стівена Метца, повстанці і партизани за формами і методами дій – суть одне й те саме, різниця в тому, що партизани воюють проти агресора, який окупував територію їхньої країни, а повстанці – проти власного уряду. Тому можна сказати, що в партизанському русі беруть участь свої спецназівці та частини регулярних військ, що опинилися в тилу противника волею військової долі, у повстанському ж русі беруть участь, як правило, спецназівці іноземної держави, зацікавленої в поваленні правлячого режиму³.

¹ Див.: Креншо М. Терроризм и международное сотрудничество : реф. ИНИОН АН СССР. Москва, 1990. 14 с.

² Wilkinson P. Terrorism & the Liberal State. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1986. P. 54.

³ Див.: Kilcullen D. The accidental guerrilla : fighting small wars in the midst of a big one. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2009. xxviii, 246 p.; Luttwak E. N. Strategy : the logic of war and peace. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2001. xii, 308 p.; Metz S. Rethinking insurgency. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U. S. Army War College, 2007. vii, 69 p.

І останнє, на чому є бажання зупинитися, це – інформаційна боротьба, яка здійснюється постійно протягом усієї гібридної війни. Більше того, вона зазвичай розпочинається задовго до перших збройних актів і свідомо спрямована на руйнування духовного світу націй і народів, проти яких вона ведеться.

В основу сучасної інформаційної боротьби покладено теорію симулякрів Ж. Бодріяра (1929–2007), згідно з якою симулякри, щораз далі відриваючись від відтворення реального, зрештою стають повністю автономними, відірваними від реальності, яку вони спочатку репрезентували¹. Залежно від історичного періоду, Ж. Бодріяр виділив три категорії симулякрів, кожна з яких що ближче в часі до сучасності, то більш відірваною є від зразків реального світу. Отже, симулякри, які належать до першого порядку, ще вказують на джерело-оригінал, ілюстрацією цього може бути барокова підробка. Промислова революція з її механізованими процесами виробництва спричинила пову симулякрів другого порядку, а саме цілі конвеєрні серії аналогічних рівноцінних копій. Нарешті, постмодерністський період створив симулякри третього порядку, які внаслідок тісного зв'язку із засобами комунікації та масової інформації утворюють симульовану гіперреальність, що є реальнішою за саму реальність.

Львівський філософ В. Бліхар зазначає: «У постмодерну добу навколо людини існує велика кількість симулякрів, цих знаків-фальшивок, які, відірвавшись від своїх першооснов, підмінюють собою справжні сенси, створюючи зовсім інший світ, ніж той, у якому звикла жити людина, світ, створення якого відбулося з такою шаленою швидкістю, що людина виявилася неготовою до зустрічі з ним»². Завдяки зусиллям фахівців з інформаційної боротьби виникають симулякри «бандерівець», «Правий сектор», «Азов», «київська фашистська хунта», «терорист», «сепаратист», «Новоросія», «Донецька народна республіка» тощо. Виникають симулякри терору або катастроф, які лякають більше, ніж реальні вияви насилля чи стихійні лиха, які переживаються в реальності.

¹ Див.: Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції. Київ: Основи, 2004. 230 с.

² Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 14.

Поряд з інформаційною боротьбою деякі автори широко вживають поняття «інформаційна війна»¹. Термін «інформаційна війна» вперше було введено в науковий обіг і практику політичного протистояння двох наддержав США і СРСР у 1967 р. колишнім директором ЦРУ А. Далесом у книзі «Таємна капітуляція»². 1970 року репортер новин Дейл Майнор опублікував книгу «Інформаційна війна»³, досліджуючи конфлікти між ЗМІ та урядом США. Наступного разу термін з'явився в 1976 р. в аналітичній доповіді американського дослідника Томаса Рона для компанії Boeing «Системи озброєння та інформаційна війна», де зазначалось, що інформаційна структура стає найбільш важливим елементом економіки з одного боку, та найбільш вразливою мішенню з другого⁴. Хоча Г. Сасин стверджує, що «першовідкривачем» у відкритому друці, хто почав писати про феномен інформаційних воєн, був американський дослідник М. Маклюєн у 1960 роках. Ще тоді було зрозуміло, що «холодна війна» між Радянським Союзом та колективним Заходом ведеться за допомогою інформаційних технологій. Цим вченим було доведено, що якщо війни минулого відбувались за допомогою використання різноманітної зброї, спрямованої на знищення ворогів одного за одним, то інформаційна зброя за допомогою засобів масової інформації, кіно, навпаки, занурює все населення в певний світ уяви: «земна куля тепер – не більше, ніж село»⁵. М. Ма-

¹ Див.: Гула Р. В., Дзьобань О. П., Передерій І. Г., Павліченко О. О., Філь Г. О. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія. Київ: «Каравела», 2020. 288 с.; Требін М. П. Феномен інформаційної війни в світі, що глобалізується. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2014. №2(16). С. 188–198; Natarajan V. C., Chakraborty A. K. Information war in the defence strategy. Noida: Trishul Publication, 1998. 238 p.

² Див.: Dulles A. The secret surrender. London: Weidenfeld & Nicolson, 1967. [9], 268 p.

³ Див.: Minor D. The Information War: How the Government and the Press Manipulate, Censor and Distort the News. New York: Hawthorn Books, 1970. 251 p.

⁴ Див.: Rona T. P. Weapon Systems and Information War. Seattle: Boeing Aerospace Company, 1976. vi, 71 p. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Science_and_Technology/09-F-0070-Weapon-Systems-and-Information-War.pdf

⁵ Сасин Г. В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. №3. С. 19.

клюден першим (ще в 1964 р.) зафіксував: «Справжня тотальна війна – це інформаційна війна»¹.

Термін «інформаційна війна» став широко вживатися американськими військовими фахівцями після завершення операції «Буря в пустелі», де інформаційна зброя показала свою високу ефективність і поступово набула широкої популярності. У 1992 р. Пентагон видає директиву «Інформаційна війна» (TS 3600.1), у якій окреслювалися основні завдання з підготовки до подібного роду воєн. На основі аналізу концепцій інформаційної війни за видами збройних сил Об'єднаний комітет начальників штабів США ухвалив документ «Загальні погляди на період до 2010 року» (Joint Vision 2010), у якому розробив концепцію інформаційної війни. До елементів інформаційної війни американські фахівці віднесли: добування розвідувальної інформації, дезінформування, психологічні операції, фізичне руйнування інформаційних ресурсів супротивника (зокрема з використанням електромагнітного впливу), напади (фізичні, електронні) на його інформаційну структуру, зараження комп'ютерними вірусами його обчислювальних мереж і систем, проникнення в інформаційні мережі тощо, а також відповідні заходи протидії для захисту власних інформаційних ресурсів. Безумовно, цілком доцільно вважати інформаційну війну самостійним видом сучасних воєн, але при цьому слід використовувати поняття інформаційної боротьби, тому що з точки зору використовуваних засобів і характеру бойових дій більш загальним є саме вона.

Під час ведення гібридної війни треба враховувати закони і закономірності цієї боротьби². До основних законів інформаційної боротьби можна віднести: закон визначальної ролі її політичних цілей; закони залежності її ходу і результату від економічних, соціально-політичних, науково-технічних і військових можливостей протидіючих сторін. Серед основних закономірностей інформаційної боротьби можна виділити залежність форм і способів її ведення, її ефективності від кількості та якості засобів інформаційного впливу, а також осо-

¹ McLuhan M. Understanding media: the extensions of man. New York: McGraw-Hill, 1964. P. 338.

² Див.: Требін М. Феномен «гібридної» війни. *Гілея*. 2014. Вип. 87 (8). С. 369–370.

бового складу; залежність цілей інформаційної боротьби від наявних сил і засобів та способів їх застосування; залежність досягнення цілей інформаційної боротьби від єдності інформаційних дій різних суб'єктів інформаційної діяльності у часі і просторі; нерівномірність розподілу сил і засобів по всій інфосфері; нерівнозначність впливу різних сил і засобів на інфосферу протиборчої сторони. У галузі розбудови сил і засобів інформаційної боротьби можна виділити такі закономірності: обумовленість масштабів і спрямованості побудови характером військово-політичної та економічної обстановки, а також цілям і політики національної безпеки держави, суспільних і економічних структур, що беруть участь в інформаційній боротьбі; відповідність змісту і масштабів засобів інформаційної боротьби характеру і особливостям суспільного і державного устрою; залежність масштабів і якості побудови сил і засобів інформаційної боротьби від матеріальних і духовних можливостей держави (інших суспільних і економічних структур). Особливістю законів і закономірностей інформаційної боротьби є те, що, на відміну від законів і закономірностей природи, вони виявляються лише через діяльність людей, характеризуються впливом суб'єктивного чинника. Щодо кожного закону і закономірності треба писати окремі статті, але лише їх перерахування відкриває для нас величезний обсяг роботи в інформаційній сфері.

Можна визначити завдання суб'єкта інформаційної боротьби в умовах гібридної війни: нав'язування стандартів образу життя та системи цінностей, вигідних нападникові; формування стереотипів у галузі виховання та освіти, вигідних агресорові; використання акцій інформаційної війни для розпалювання расової, національної та конфесійної ворожнечі, провокування конфліктів на цьому ґрунті; стимулювання та підтримка сепаратизму та інших відцентрових тенденцій; організація масових демонстрацій під хибними гаслами; нав'язування керівництву країни-жертви неправдивої чи беззмістовної інформації, що позбавляє його можливості правильно сприймати події чи поточну обстановку та приймати правильні рішення; підтримка сприятливої для країни-агресора громадської думки; пропаганда та поширення хибних чуток; пропагування насильства та порнографії з метою руйнування духовних цінностей громадянського суспільства; руйна-

ція громадянської та національної самосвідомості та уявлень громадян про обов'язок перед державою тощо.

Інформаційна боротьба – це не просто «додаток» до гібридної війни, а її двигун. Якщо зброя знищує об'єкти, то інформація змінює сенси, роблячи фізичне знищення необов'язковим. Інформаційну боротьбу можна розділити на два ключові рівні.

1. *Інформаційно-психологічний (когнітивний) рівень*. Це робота із «софтом» людини, а саме з її переконаннями та емоціями, з метою паралізувати волю до опору. Для цього можливо використовувати метод «тисячі порізів»: постійне закидання суперечливих версій подій (теорії змов, фейки), що створює ефект «усе не так однозначно». Людина перестає вірити будь-кому і впадає в апатію та/або створює «паралельну реальність»: через підконтрольні медіа та соцмережі агресор будує картину світу, де він – рятівник, а власна держава жертва – агресор або неспроможна структура (failed state).

2. *Інформаційно-технічний (кібер) рівень*. Це робота з «хардом» – мережами, серверами та каналами передачі даних – з метою позбавити державу «зору» та «слуху». Це досягається завдяки придушенню зв'язку (виведення з ладу урядових порталів, засобів оповіщення та банківських систем у момент критичної напруги тощо) та/або перехоплення управління (злам систем мовлення для трансляції фейкових наказів про капітуляцію чи евакуацію, що провокує миттєву паніку).

Чому це ідеальний інструмент гібридної війни? Тому що досягається повна відповідність закону заперечення: важко довести, з якого саме комп'ютера було запущено вірус або хто саме профінансував мережу анонімних Telegram-каналів. Крім того, «низька вартість – колосальний ефект»: один віральний фейк, що спричинив штурм адміністративної будівлі, може бути ефективнішим за залп крилатих ракет. Безумовно, відсутність кордонів: інформаційна зброя миттєво долає ППО та кордони, потрапляючи безпосередньо в мозок громадянина. Можна сказати, що інформаційна боротьба – це клеюча речовина, яка з'єднує «сірі зони», проксісили та політичний тиск у єдиний нищівний удар.

Будь-яка війна, у тому числі й гібридна, колись завершиться, а інформаційна боротьба за розум і серця людей не завершиться ніколи,

оскільки ми вступили в інформаційну епоху, де головним джерелом багатства та благополуччя людей стає інформація¹. Якою вона дійде до людей, який світ вони створять – чи європейський, чи руський, чи якийсь інший – залежить від кожної людини, від громадянського суспільства та держави.

Тому головний висновок із трагічних подій, що відбуваються в Україні, – треба сформулювати такий ідеал нашого майбутнього, який був би близьким і зрозумілим для кожного громадянина України незалежно від національності та місця проживання, де Людина була б метою, а не засобом її досягнення, де продажні політики були б за ґратами, а не у Верховній Раді, де урядовці не займалися б корупційними схемами, а працювали на благо суспільства, де за кожну обіцянку треба було б відповідати, де панував би Закон для всіх, а не революційна доцільність, тобто розбудовувати те, що декларується посадовцями та політиками як сучасне європейське суспільство. Це повинно стати для нас реальним процесом, а не черговою байкою для того, щоб олігархи ставали заможнішими, а все українське суспільство – біднішим. Якщо цього не усвідомить панівний клас України (ми не кажемо політична еліта – на наш погляд, в Україні її немає, якщо використовувати аксіологічний і моральний критерії), треба готуватися до найгіршого сценарію розвитку подій у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Алаудинов А. А. Роль частных военных компаний и добровольческих формирований в военном конфликте на Украине как части гибридной войны коллективного Запада против России. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2024. Вып. № 107. С. 115–134. DOI: 10.55959/MSU2070-1381-107-2024-115-134
2. Бліхар В. С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : моногр. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 516 с.

¹ Див.: Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи. *Віче*. 2002. №4. С. 64–68.

3. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції. Київ: Основи, 2004. 230 с.
4. Гевара Че Э. Партизанская война / пер. с исп. Москва: Изд-во иностр. лит., 1961. 136 с.
5. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / Під. заг. ред. проф. Р. Додонова. Вінниця: ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.
6. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії : монографія / [О. В. Акульшин та ін.]; Нац. акад. СБУ, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 235 с.
7. Горбатенко В. Російська модель «безмежної» гібридної війни: основні характеристики. *Політичне життя*. 2024. №2. С. 131–137.
8. Гула Р. В., Дзьобань О. П., Передерій І. Г., Павліченко О. О., Філь Г. О. Інформаційна війна: соціально-онтологічний та мілітарний аспекти : монографія. Київ: «Каравела», 2020. 288 с.
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
10. Клаузевиц К. О войне : в 2 т. Москва: ООО «Изд-во АСТ» ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. Т. 1. 558 с. Т. 2. 574 с.
11. Креншо М. Терроризм и международное сотрудничество : реф. ИНИОН АН СССР. Москва, 1990. 14 с.
12. Курбан О. В. Сучасна гібридна війна та її інформаційна складова. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. №4. С. 82–89.
13. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 302, [1] с.
14. Мандрагеля В. А. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. №1. С. 153–155.
15. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна. Жуковский; Москва: Кучково поле, 2004. 512 с.
16. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. *Радіо Свобода*. 26.04.2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25363591.html>
17. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків : Павленко О. Г., 2015. 266 с.
18. Сасин Г. В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. №3. С. 18–23.
19. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.

20. Словник іншомовних слів / за редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія», 1974. 776 с. URL: <https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Мельничук-О.-ред.-Словник-іншомовних-слів.pdf>.
21. Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №3. С. 163–170.
22. Сунь-Цзы. У-Цзы. Трактаты о военном искусстве / пер. с кит., предисл. и коммент. Н. И. Конрада. Москва: ООО «Изд-во АСТ» ; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2002. 558 с.
23. Требин М. Войны XXI века. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. 608 с.
24. Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи. *Віче*. 2002. №4. С. 64–68.
25. Требін М. П. Тероризм як деструктивний модус буття. *Сучасність*. 2003. №2. С. 77–89.
26. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. №3 (50). С. 113–127.
27. Требін М. Феномен «гібридної» війни. *Гілея*. 2014. Вип. 87 (8). С. 366–371.
28. Требін М. П. Феномен інформаційної війни в світі, що глобалізується. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2014. №2(16). С. 188–198.
29. Требін М. П., Чернишова Т. О. Еволюція війн крізь призму революцій у військовій справі. *Науково-практична конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»*: тези доповідей, 30 червня 2017 р. Харків.: ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2017. С. 16–21.
30. Тухачевский М. Н. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Воениздат, 1964. Т. 1 (1919–1927 гг.). 240 с. Т. 2 (1928–1937 гг.). 264 с.
31. Шмитт К. Понятие политического. *Вопросы социологии*. 1992. Т. 1, №1. С. 40–53.
32. Arduino A. Money for mayhem: mercenaries, private military companies, drones, and the future of war. Lanham: Rowman & Littlefield, 2023. xv, 285 p.
33. Basu S. Changing character of hybrid war: the threat to India. New Delhi: Pentagon Press LLP, 2020. xx, 183 p.
34. Berger Hobson R., Moghadam A. () Terrorism, Guerrilla, and the Labeling of Militant Groups. *Terrorism and Political Violence*. 2024. Vol. 36, No. 4. P. 567–584. DOI: 10.1080/09546553.2023.2183052.

35. Bratko A., Zaharchuk D., Zolka V. Hybrid Warfare – a Threat to the National Security of the State. *Revista de Estudios en Seguridad Internacional*. URL: <https://seguridadinternacional.es/resi/html/hybrid-warfare-a-threat-to-the-national-security-of-the-state/>
36. Casey-Maslen S. Hybrid warfare under international law. Oxford; New York: Hart Publishing, 2024. xx, 211 p.
37. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations. Resolutions Adopted on the Reports of the Sixth Committee. URL: [https://docs.un.org/en/a/res/2625\(xxv\)](https://docs.un.org/en/a/res/2625(xxv))
38. Deep A. Hybrid War: Old Concept, New Techniques. *Small Wars Journal*. 2015. URL: <https://ru.scribd.com/document/401819033/Small-Wars-Journal-Hybrid-War-Old-Concept-New-Techniques-2015-03-02>
39. Dulles A. The secret surrender. London: Weidenfeld & Nicolson, 1967. [9], 268 p.
40. ESDP and NATO: better cooperation in view of the new security challenges. Speech by NATO Deputy Secretary General Ambassador Alexander Vershbow at the Interparliamentary Conference on CFSP/CSDP, Riga, Latvia, 5 March 2015. *NATO*. March 05, 2015. URL: <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2015/03/05/esdp-and-nato-better-cooperation-in-view-of-the-new-security-challenges>
41. Freier N. Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define. *Small Wars Journal*. 2009. Vol. 5. P. 7–8. URL: <https://smallwarsjournal.com/2010/01/07/hybrid-threats-and-challenges-describe-dont-define/>.
42. Fridman O. Russian 'hybrid warfare': resurgence and politicisation. Oxford ; New York, NY: Oxford University Press, 2018. xi, 237 p.
43. Ganor B. The counter-terrorism puzzle : a guide for decision makers. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers, 2005. xxii, 334 p.
44. Hallengren C. Hybrid warfare and asymmetric threats. *National Preparedness Commission*. November 28, 2025. URL: <https://nationalpreparednesscommission.uk/publications/hybrid-warfare-and-asymmetric-threats/>
45. Hoffman F. G. Complex Irregular Warfare: The Next Revolution in Military Affairs. *Orbis*. 2006. Summer. Vol. 50, Issue 3. P. 395–411.
46. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p.

47. Hoffman F. G. Further Thoughts on Hybrid Threats. *Small Wars Journal*. 03.03.2009. URL: <https://smallwarsjournal.com/2009/03/03/further-thoughts-on-hybrid-threats/>
48. Hoffman F. G. Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *Strategic Forum*. 2009. April. No. 240. P. 1–8.
49. Hoffman F. G. Hybrid vs. compound war. *Armed Forces Journal*. 2009. October 1. URL: <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>
50. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges. *Joint Force Quarterly*. 2009. 1st Quarter. No. 52. P. 34–39.
51. Hoffman F. G. 'Hybrid Threats': Neither Omnipotent Nor Unbeatable. *Orbis*. 2010. Vol. 54, Issue 3. P. 441–455. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2010.04.009>.
52. Hoffman F. G. The Real «Forever War». *Orbis*. 2014. Vol. 58, Issue 2. P. 297–301.
53. Hybrid and cyber war as consequences of the asymmetry: a comprehensive approach answering hybrid actors and activities in cyberspace : political social and military responses / Josef Schröfl, Bahram M. Rajaei, Dieter Muhr (eds.). Frankfurt am Main; New York: Peter Lang, 2011. 315 p.
54. Hybrid conflicts and information warfare : new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder ; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.
55. Hybrid warfare in Ukraine: outcomes and recommendations for Europe and the world / Scientific editor, Bogusław Pacek. Brussels: Defence Education Enhancement Programme, 2017. 206 p.
56. Hybrid warfare. *Fortune IAS Circle*. Feb 04, 2025. URL: https://fortuneiascircle.com/background/hybrid_warfare
57. Hybrid warfare: fighting complex opponents from the ancient world to the present / Edited by Williamson Murray and Peter R. Mansoor. New York: Cambridge University Press, 2012. xi, 321 p.
58. Hybrid warfare: future and technologies / Ralph Thiele, editor. Wiesbaden: Springer VS, 2021. xxv, 230 p.
59. Hybrid warfare: the changing character of conflict / editor, Vikrant Deshpande. New Delhi: Pentagon Press, 2018. xvi, 200 p.
60. International Convention against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries : resolution / adopted by the General Assembly. A/RES/44/34. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/281847>
61. Johnson D. E. Military capabilities for hybrid war: insights from the Israel Defense Forces in Lebanon and Gaza. Santa Monica, CA: RAND, 2010. ix, 8 p.

62. Jones S. G., Dobbins J., Byman D., Chivvis C. S., Connable B., Martini J., Robinson E., Chandler N. Rolling Back the Islamic State. *RAND Corporation*. Apr 20, 2017. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1912.html
63. Kelman H. Violence without Moral Restraint: Reflection on the Dehumanisation of Victims and Victimiziers. *The Journal of Social Issues*. 1973. Vol. 29, No. 4. P. 25–63.
64. Kennedy J. F. Remarks at West Point to the Graduating Class of the U. S. Military Academy. June 06, 1962. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-west-point-the-graduating-class-the-us-military-academy>
65. Kilcullen D. The Accidental Guerilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One. New York: Oxford University Press, 2009. xxviii, 346 p.
66. Kilcullen D. The accidental guerrilla : fighting small wars in the midst of a big one. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2009. xxviii, 246 p.
67. Loishyn A., Tkach I., Havrylko Y., Grodovskiy O., Tkach M. Analysis of the features of hybrid warfare. *Political Science and Security Studies Journal*. 2021. Vol. 2, No. 1. P. 14–25. DOI: 10.5281/zenodo.4642371
68. Luttwak E. N. Strategy : the logic of war and peace. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2001. xii, 308 p.
69. Main characteristics of hybrid wars. *Blog_en*. URL: <https://sidcon.com.ua/tpost/veies57z21-main-characteristics-of-hybrid-wars>
70. Maritime security law in hybrid warfare / edited by Alexander Lott. Boston, Massachusetts: Brill, 2024. xxv, 396 p.
71. Mattis J. N., Hoffman F. G. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. *US Naval Institute Proceedings Magazine*. 2005. November. Vol. 132/11/1,233. P. 18–19.
72. McCuen J. J. Hybrid Wars. *Military Review*. 2008. April-May. P. 107–113.
73. McLuhan M. Understanding media: the extensions of man. New York: McGraw-Hill, 1964. vii, 359 p.
74. Metz S. Rethinking insurgency. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U. S. Army War College, 2007. vii, 69 p.
75. Minor D. The Information War: How the Government and the Press Manipulate, Censor and Distort the News. New York: Hawthorn Books, 1970. 251 p.
76. Mitrović M., Nikolić N. Hibridni rat: doprinos definisanju koncepta, sadržaja i modela delovanja. Beograd: Medija centar «Odbrana», 2022. 398 p.

77. Natarajan V. C., Chakraborty A. K. Information war in the defence strategy. Noida: Trishul Publication, 1998. 238 p.
78. Nemeth W. J. Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare. Monterey, CA: Naval Postgraduate School, June 2002. x, 88 p. URL: <https://files01.core.ac.uk/download/pdf/36699567.pdf>.
79. Orenstein M. A. The lands in between: Russia vs. the West and the new politics of hybrid war. New York, NY: Oxford University Press, 2024. xiv, 258 p.
80. Rácz A. Russia's hybrid war in Ukraine: breaking the enemy's ability to resist. Helsinki: Ulkopoliittinen Instituutti, 2015. 99 p.
81. Radin A. Hybrid Warfare in the Baltics: threats and potential responses. Santa Monica, Calif.: RAND, 2017. ix, 47 p.
82. Rona T. P. Weapon Systems and Information War. Seattle: Boeing Aerospace Company, 1976. vi, 71 p. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Science_and_Technology/09-F-0070-Weapon-Systems-and-Information-War.pdf
83. Shamsi Z. U. H. Understanding Sun Tzu and The Art of Hybrid War. Lausanne; New York: Peter Lang, 2023. xii, 99 p.
84. Sulaiman M. N. Fighting hybrid: the coming of hybrid warfare & the threats to Pakistan. Karachi: Paramount Books (Pvt.) Ltd., 2023. xxiii, 112 p.
85. Terrorism: Theory and Practice / edited by Yonah Alexander, David Carlton, and Paul Wilkinson. Boulder, Colorado: Westview Press, 1979. xiii, 280 p.
86. Trebin M. P. The phenomenon of terrorism: understanding the essence. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*. 2019. 2 (41). С. 88–102.
87. Unconventional war. *UIA*. Mar 16, 2024. URL: <https://encyclopedia.uia.org/problem/unconventional-war>
88. Van Creveld M. The transformation of war. Toronto; New York: Free Press: 1991. x, 254 p.
89. Whyte J. The hybrid war scandal. Security Dialogue. 2026. Special Issue. Making security public: Scandals, controversies, struggles. DOI: <https://doi.org/10.1093/secdia/xhaf017>
90. Wilkinson P. Terrorism & the Liberal State. 2nd ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1986. xiv, 322 p.
91. Yasser Arafat's 1974 UN General Assembly speech. *United Nations General Assembly*. November 13, 1974. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Yasser_Arafat%27s_1974_UN_General_Assembly_speech

92. Za zrcadlem : hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů / Jaroslav Kurfürst, Jan Paďourek (eds.). Praha: Academia, 2021. 387 p.
93. Zarate J. C. The Emergence of a New Dog of War: Private International Security Companies, International Law, and the New World Disorder. *Stanford Journal of International Law*. 1998. Vol. 34. Issue 1. P. 75–162.

1.3. Трансформація війни та її вплив на перспективи розвитку держави і суспільства України

Старинський Микола Володимирович

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумський державний університет

Завальна Жанна Вікторівна

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри цивільно-правових дисциплін Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Сучасний світ активно трансформується під впливом процесів глобалізації та мутації політичного і економічного просторів. Ці трансформації проявляються в усіх сферах життєдіяльності людини, функціонування суспільства і держави. Одним з найбільш вагомих каталізаторів сучасних трансформацій є посилення тенденцій до насильницької реалізації волі однією державою відносно іншої, що в науковій літературі дістало назву «війна».

Розвиток сучасного світу переконливо доводить, що війна є його невід'ємним атрибутом. Як би це сумно не звучало, проте практично завжди після певного періоду соціально-політичного затишшя настає період, у рамках якого починають виникати протиріччя, що знаходять свій вияв у війні. При цьому практично завжди війна об'єктивується у фізичному зіткненні сторін, які мають прагнення до досягнення своєї цілі. Ці періоди, періоди між фізичними зіткненнями, можуть

Авторський колектив

Алексєнко Людмила Михайлівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри управління та адміністрування, Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту Західноукраїнського національного університету.

Артемova Людмила Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Беженар Інна Миколаївна, кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (м. Київ).

Борейко Юрій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

Бояр Андрій Олексійович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Горбатюк Марина Олександрівна, аспірантка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Завальна Жанна Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Калинич Катерина Федорівна, доктор філософії (PhD), асистентка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Квасниця Оксана Василівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Квасовський Олександр Романович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Клименко Лада Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романської філології Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Кузь Олег Миколайович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Новіцький Михайло Романович, аспірант кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Ситдікова Ірина Вілоріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Старинський Микола Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права, Сумський державний університет.

Татаренко Галина Вікторівна, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (м. Київ).

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин і політичної філософії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Тулай Оксана Іванівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та дипломатії, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль).

Чурсінова Оксана Юріївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка».

Наукове видання

Алексесенко Людмила Михайлівна,
Борейко Юрій Григорович,
Бояр Андрій Олексійович та ін.

ВІЙНА ЯК МОДУС СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ В МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Монографія

Редактор *Т. О. Чернишова*

Підписано до друку 16.03.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 100 пр. Зам. № 613

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017